

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ АСТРОНОМІЇ В ОДЕСІ

Вивчення процесів інституалізації науки, обумовлених трансформаційними змінами в суспільстві, є одним з актуальних завдань сучасної історії науки й техніки. Такий підхід дозволяє більш ефективно досліджувати процеси становлення та розвитку окремих галузей наукових знань, форми організації наукової діяльності, способи відтворення суб'єктів наукової діяльності та їх взаємодію.

Під інституалізацією розуміють багатоетапний процес, що починається з усвідомлення певної суспільної потреби як загальносоціальної й завершується створенням відповідної системи статусів і ролей [1]. Наука як соціальний інститут спрямована на задоволення людської потреби в пізнанні й являє собою систему взаємозв'язків між науковими організаціями та членами наукової спільноти [2]. Ознакою інституалізації є оформлення наукової діяльності й діяльності спеціальних установ як відносно самостійної сфери громадського життя [3].

Ключовим етапом соціальної інституалізації науки стала II пол. XIX – поч. XX ст. У цей період відбувається усвідомлення і суспільством, і науковою спільнотою економічної ефективності наукових досліджень та розпочинається професіоналізація наукової діяльності [4].

Не стала виключенням у цьому процесі й Південна Україна, яка входила до складу Російської імперії. Початок 1860-х рр. у Російській імперії було відзначено реформами Олександра II, прискоренням господарсько-економічного розвитку та певним рівнем демократизації суспільства. Особливо зросло значення науки в останній третині XIX ст., коли Росію слідом за іншими країнами Європи охопила промислова революція. Наука перестала бути об'єктом уваги лише самих вчених. Її успіхи, можливості й потреби стали серйозно цікавити суспільство. Зокрема, зміни у науковій сфері ознаменувалися проведенням університетської реформи та прийняттям прогресивного університетського статуту 1863 р., що відіграло провідну роль у перетворенні університетів у наукові центри, а також кількісному та якісному зростанні наукової спільноти [5, с. 20-22]. 1865 р. на Півдні України було засновано Імператорський Новоросійський університет (ІНУ). При ІНУ було відкрито кафедру астрономії, яку очолив професор Л.Х. Беркевич. Завдяки зусиллям вченого 1871 р. було побудовано Астрономічну обсерваторію (ОАО).

Підготовка професійних астрономів у ІНУ проводилась шляхом спеціалізації з астрономії на старших курсах фізико-математичного факультету. 7 квітня 1972 р. на засіданні Ради ІНУ слухали подання фізико-математичного факультету про необхідність введення спеціалізації курсів на фізико-математичному відділенні з 3-го курсу та затвердження переліку спецкурсів, зокрема для тих осіб, які обирають своєю спеціальністю астрономію [6]. Найбільш здібні студенти залишалися при університеті у якості професорських стипендіатів для підготовки до професорського звання й підвищували свою кваліфікацію шляхом стажування у Пулковській обсерваторії, яка мала статус Головної астрономічної обсерваторії країни, або шляхом відрядження за кордон.

У 1867 р. почали діяти «Правила про осіб, що залишаються при університетах і відправляються за кордон для приготування до професорського звання», які пізніше неодноразово уточнювали. Але незмінною залишалася тривалість відрядження, яка могла бути не більше двох років. Кандидатів на поїздку вибирали серед осіб, які вже захистили магістерські дисертації або кращих випускників, які довели свої здібності протягом не менше двох років роботи у вищій школі [7, с. 12].

Після періоду тривалих трансформаційних процесів у науковій сфері України у 20-х та на початку 30-х рр. XX ст., який завершився, зокрема, відновленням роботи

Одеського (Новоросійського) університету та входженням ОАО до його складу, під керівництвом директора обсерваторії члена-кореспондента АН СРСР К.Д. Покровського було відкрито аспірантуру по кафедрі астрономії й розпочався процес підготовки наукових кадрів [8, с. 181]. На відміну від попереднього періоду, коли професорські стипендіати зазвичай отримували відрядження на стажування до Пулковської обсерваторії й ставали надалі її співробітниками, відкриття аспірантури при кафедрі астрономії ОДУ дозволило готувати науково-педагогічні кадри для ОАО та інших українських обсерваторій.

Інституціоналізація будь-якої галузі наукового знання, крім переходу до професійної діяльності, появи наукової професійної спільноти, спеціальних професійних установ і розвитку нормативно-ціннісних систем їхнього функціонування [3], передбачає й значне поширення мережі наукових комунікацій. Внаслідок цього формуються спеціальні наукові журнали, видаються наукові монографії та збірники наукових праць, проводяться наукові конференції, симпозіуми тощо. Таким чином, створюються умови для вільного обміну результатами наукових досліджень, методичними технологіями, методологічними знаннями [9, с. 112].

1918 р. директором обсерваторії, академіком О.Я. Орловим було засновано Одеський астрономічний календар, який видавався до 1924 р. У 1999 р. його видання було відновлено за ініціативи професора В.Г. Каретникова, тодішнього директора ОАО [10]. У 1946-1963 рр. ОАО видавала «Известия астрономической обсерватории» (відновлено 1993 р.), перші випуски яких включали серію статей з вивчення змінних зір, що виконувались за планом Астрофізичного відділу ОАО, починаючи від 1945 р. Робота була спрямована на обробку архіву спостережень професора В.П. Цесевича за 1922-1947 рр. Постанови про найскоріше проведення цієї роботи та обов'язкову публікацію її результатів неодноразово приймалися на Конференціях дослідників змінних зір, що скликалися АН СРСР.

25-30 липня 1928 р. одеські астрономи стали учасниками Другого з'їзду любителів світознавства [11]. Надалі кількість наукових форумів за участі одеських астрономів продовжувала зростати, а після того, як ОАО очолив професор В.П. Цесевич, Одеса досить часто була місцем проведення наукових астрономічних нарад та конференцій різного рівня.

Процес інституалізації астрономії в Одесі, що розпочався протягом останньої третини ХІХ століття, тривав впродовж ХХ століття. Провідною установою, що здійснювала наукові дослідження, сприяла їх організації й координувала роботу інших наукових установ і осередків регіону, які працювали в галузі астрономічної науки, була ОАО, яка протягом своєї історії проводила наукову роботу спільно з кафедрою астрономії університету. У ІІ-й пол. ХХ ст. дослідження з окремих галузей та напрямів астрономії набули розвитку в ОПІ, ОВІМУ, Одеському технологічному інституті харчової промисловості ім. М. В. Ломоносова, ОНМУ, де виникли наукові осередки, що працювали в цій галузі знань під керівництвом провідних українських вчених В.П. Цесевича, М.Б. Діварі, А.М. Стафєєва, В.М. Григоревського, І.Л. Андронова.

Література:

1. Лукашенок И.В. Социологические исследования процессов институционализации. *Вестник Северного (арктического) федерального университета. Серия «Гуманитарные и социальные науки»*. 2012. № 3. С. 62-66.
2. Едронина В.Н., Овчаров А.О. Содержание, структура и специфические особенности науки как особого вида деятельности. *Экономический анализ: теория и практика*. 2013. №2. С. 2-14.
3. Примуш М.В. Загальна соціологія: навч. посібник. К.: Професіонал, 2004. 590 с.
4. Юдин Б.Г. Институализация науки в ценностном измерении. *Философия и методология науки: Учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / Под ред. В.И. Купцова*. М.: Аспект Пресс, 1996. С. 449-468.

5. Липкин А.И. Социокультурные и политические факторы в развитии российского естествознания (XVIII–XX вв.): учеб. пособие. М.: МФТИ, 2012. 131 с.
6. Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета. *Записки Императорского Новороссийского университета*. 1872. Т. 8. С. 71.
7. Урсу Д.П. Одесса в европейском научном и культурном пространстве – XX вв.) : Документальные очерки. Одесса: Апрель, 2014. 272 с.
8. Смирнов В.А. Трагедия члена-корреспондента АН СССР, профессора К.Д. Покровского (1868–1944): Астрономия в Одессе в 30–40-е годы XX века (по материалам архивно-следственных дел и другим документам). *Историко-астрономические исследования*. 2001. Вып. 26. С. 177–190.
9. Черников М.В. Логика становления и развития современной науки. *Проблемы социальных и гуманитарных наук*. 2019. Вып. № 1 (18). С. 107-116.
10. 15 февраля – к юбилейному выпуску Одесского астрономического календаря. URL: <https://omr.gov.ua/ru/announce/214659/>.
11. Второй съезд любителей мироведения – астрономии и геофизики. *Мироведение*. 1928. Т.17. № 6. С. 337–344.